

Oponentský posudek disertační práce

Autor disertační práce: **Ing. Tomáš Kozák**
Fakulta aplikovaných věd
Západočeská univerzita v Plzni

Téma disertační práce: **Modelling of high-power impulse magnetron discharges for thin film deposition**

Struktura práce

Předložená disertační práce má rozsah 100 stran a vedle základního textu obsahuje značné množství grafů, několik tabulek a 11 stran literatury. Text práce je rozdělen do 5 kapitol.

Úvodní část práce podává přehled počítačových modelů plazmatu (fluidní, částicový, hybridní, globální) se zaměřením na současné metody modelování procesů v magnetronech, včetně uvedení potřebných vstupních empirických vztahů a materiálových konstant.

Těžiště práce se soustřeďuje do kapitoly 4 (realizace modelu) a 5 (analýza dosažených výsledků). Těmto kapitolám předchází stručná formulace cílů disertace.

1. Zhodnocení významu disertační práce pro obor

Téma disertační práce představuje aktuální oblast výzkumu, metoda HiPIMS (High Power Impulse Magnetron Sputtering) patří k poměrně novým a rychle se rozvíjejícím technikám magnetronového naprašování. Práce vznikala na pracovišti, které má v této oblasti výzkumu mezinárodní renomé.

Hlavním výsledkem práce je komplexní matematický model procesů v impulzních magnetronech s vysokým pulzním výkonem. Principiální správnost modelu byla potvrzena konfrontací jeho výstupů s experimentálně získanými údaji. Model vytvořený autorem umožňuje lépe chápat vliv jednotlivých faktorů na procesy probíhající v plazmatu a zároveň poskytuje přijatelné kvantitativní odhady i u veličin, které jsou nedostupné přímému měření. Model může napomoci k nalezení optimálního nastavení vstupních parametrů reálných procesů.

Práce je mj. i užitečným rešeršním zdrojem. Autorovi se podařilo na jednom místě soustředit množství potřebných experimentálních dat, empirických a teoretických vztahů a modelovacích technik. Data mohou být využita k dalšímu rozvoji původního modelu nebo k tvorbě modelů nových.

2. Vyjádření k postupu řešení problému, použitým metodám a splnění určeného cíle

Autor formuloval cíle své práce v pěti bodech.

- 1) Matematický návrh nestacionárního modelu impulsního magnetronového naprašování, který by komplexně zahrnoval procesy od výboje po transport materiálu na substrát
- 2) Shromáždění dostupných experimentálních dat pro atomy pracovního plynu (Ar) a rozprašovaného terčíku (Cu)
- 3) Porovnání modelových výpočtů s experimentálně získanými daty
- 4) Využití modelu ke studiu vlivu vstupních parametrů experimentálního uspořádání na procesní a depoziční charakteristiky
- 5) Porovnání modelu se stacionárním modelem, vyvinutým dříve na domovském pracovišti.

Všechny cíle se podařilo naplnit. V počáteční fázi autor provedl k tématu rozsáhlou rešerši, v práci je citováno 110 publikací, vesměs z poslední doby. Následoval návrh samotného modelu. Hlavním záměrem byl vývoj relativně jednoduchého modelu, vycházejícího ze stávajících tzv. globálních modelů nestacionárního nízkoteplotního plazmatu a z analytických stacionárních modelů. Oproti již existujícím modelům provedl autor některá významná doplnění. V první řadě rozdělil celou oblast magnetronu na dvě oblasti podle charakteru uvažovaných dějů. Vedle termalizovaných elektronů a atomů zahrnul do modelu i rychlé sekundární elektrony a rychlé atomy a ionty odprašovaného materiálu, přičemž charakteristiky rychlých částic určil předem ze simulací Monte Carlo. V tzv. presheathu uvažoval nenulový potenciálový spád a výbojový proud nebyl samostatným vstupním parametrem, ale byl určován výpočtem.

Výstupy modelových výpočtů jsou prezentovány v grafické formě a podrobně fyzikálně zdůvodňovány. Model autorovi umožnil systematicky studovat vliv jednotlivých vstupních parametrů na probíhající procesy, především pak na normalizovanou depoziční rychlost. Pokud byla k dispozici experimentální data, byly diskutovány shody a odchylky numerických výpočtů a měření.

Nastudování současného stavu vývoje teorie, shromáždění potřebných materiálových charakteristik a návrh a realizaci komplexního modelu zvládl autor za necelé tři roky, což je vzhledem k dosaženým výsledkům doba velmi krátká.

3. Stanovisko k výsledkům disertační práce a k původnímu konkrétnímu přínosu předkladatele disertační práce

Ačkoli model fyzikálních dějů při magnetronovém naprašování obsahuje nezbytná zjednodušení a spoléhá se na mnoho empirických vstupů, je kvalitativní a částečně kvantitativní shoda výstupů modelu s dostupnými experimentálními výsledky velmi dobrá. Model např. správně vystihuje na první pohled neočekávaný, ale experimentálně potvrzený pokles teploty elektronů s rostoucím napětím. Potvrzuje rovněž, že zvyšování hustoty absorbovaného výkonu vede na jedné straně k žádoucímu zvyšování ionizace odprašovaného materiálu, na straně druhé je ale doprovázeno nežádoucím snižováním normalizované depoziční rychlosti. Jiný zajímavý výsledek se týká vlivu magnetického pole: Pro daný absorbovaný výkon vede nižší hodnota pole k vyššímu stupni ionizace a vyšší normalizované rychlosti depozice. Model umožňuje i studium vlivu podmínek, které dosud nebyly experimentálně realizovány. Zajímavé je v této souvislosti zjištění, že průběh napěťového pulzu při daném výkonu má nezanedbatelný vliv na normalizovanou depoziční rychlost a na

podíl iontů v toku na substrát. Model se tak jeví jako vhodný nástroj k predikci optimální volby parametrů depozičního procesu.

V budoucnu může být model dále upřesňován a doplňován, např. prostřednictvím detailnějšího vystižení geometrie, realističtější aproximaci průběhu magnetického pole apod. Autor plánuje podstatné doplnění modelu o chemické reakce rozprašovaného materiálu se složkami pracovního plynu. Tím by se podařilo obsáhnout i technologicky významné procesy depoziace nitridů a oxidů.

4. Vyjádření k systematicce, přehlednosti, formální úpravě a jazykové úrovni disertační práce

Práce je psána v anglickém jazyce. Pokud mohu jazykovou úroveň posoudit, je standardní a odpovídá úrovni příspěvků v odborných časopisech.

Formální úprava práce je velmi dobrá, přestože text obsahuje množství komplikovaných matematických vztahů a je doprovázen řadou grafů. Připomínky mám k citacím prostřednictvím uvádění jména autorů a roku vydání. Stručnější a přehlednější by byly odkazy ve formě pořadových čísel v hranatých závorkách.

Zejména oceňuji tu část práce, ve které se autor zabývá matematickou stránkou svého modelu. Popis je stručný a přitom výstižný, s četnými odkazy na literaturu.

Poněkud méně přehledná (či méně čtivá) se mi jevila ta část práce, která se zabývá výsledky modelových výpočtů a jejich konfrontací s experimentálními daty. V grafech a v komentářích k nim je podáváno vždy maximální množství informace, takže mi občas dělalo potíže se v nich orientovat. Ne vždy bylo možné dodržet, aby graf a k němu příslušný komentář byly na jedné stránce.

V zápisu rovnic se občas vyskytují některé drobné chyby a překlepy. Níže uvádím nejasnosti, které mám u některých vztahů, překlepy vypisuji zvlášť.

Str. 20, rovnice 2.17: Na rozdíl od v práci používaného normování rozdělovacích funkcí na hustotu částic (viz 2.13) jsou funkce v tomto zápisu normovány na jednotku.

Str. 32, rovnice 4.8b: Neměl by být na pravé straně rovnice ještě faktor $\exp(-l/\lambda_l^1)$?

Str. 40, rovnice 4.45: Potenciálový spád U_1 se týká oblasti I. Neměla by proto být ve členu $n_{gi}^{II} eU_1 / kT$ hustota n_{gi}^{II} nahrazena hustotou n_{gi}^I ?

Str. 17, rovnice 2.9: Nepovedený zápis derivací v Boltzmannově rovnici

Str. 39, rovnice 4.38, a str. 40, rovnice 4.46: $\tilde{S}_{mf,b} \rightarrow \tilde{S}_{gf,b}$, $\sigma_{mg,ct} \rightarrow \sigma_{gg,ct}$, $\sigma_{mm,ct} \rightarrow \sigma_{gm,ct}$?

Str. 41, rovnice 4.51: Opačné znaménko u členu $n_c^1 eU_1 / kT_c^1$?

Str. 51, graf 4.5: Na pravé svislé ose chybí číselné údaje.

5. Vyjádření k publikacím studenta

Autor uvádí k tématu disertační práce osm konferenčních příspěvků, přičemž v šesti je prvním autorem. Publikace v impaktovaných časopisech jsou čtyři. Dvě již vyšly tiskem, jedna byla přijata k publikování, jedna je v recenzním řízení. Ve všech je hlavním autorem, v jedné dokonce autorem jediným. Jak je z kontextu práce patrné, autor se tématem disertace zabýval teprve od roku 2010. Vzhledem k této době považuji v průměru čtyři publikace za rok za dostatečné.

6. Jednoznačné vyjádření oponenta, zda doporučuje či nedoporučuje disertační práci k obhajobě

Téma disertace je velmi aktuální, kvalitativní a částečně kvantitativní shoda navrženého modelu s experimentálně získanými daty velmi dobrá. Vysoká odborná úroveň práce je nepřímo potvrzena publikováním jejích dílčích výsledků v renomovaných vědeckých časopisech. Práci doporučuji k obhajobě.

Otázky k obhajobě

Prosím o stručné shrnutí, jaké výhody a nevýhody má naprašování v uspořádání HiPIMS v porovnání s původním dc magnetronem.

Byla zjišťována citlivost modelu k některým méně jistým vstupním empirickým konstantám a formulím? Nemám nyní na mysli „volné“ parametry r , s a $\omega\tau$. Např. empirický vztah 2.4 (str. 11 nebo 49₂) pro sekundární emisi elektronů je v publikaci A. Anders, Appl. Phys. Lett. 92 (2008), 201501 psán v podobě $\gamma = 0.032 \times (0.78 E_g - 2E_w)$.

Grafy 5.1, 5.2 naznačují možnou závislost koeficientu r zpětného zachytu sekundárních elektronů na napětí a tlaku. Bylo by možné tento koeficient odhadnout z předchozích MC simulací rychlých elektronů?

V Č. Budějovicích 10.1.2013

Doc. RNDr. Josef Blažek, CSc.

Posudek oponenta na doktorskou disertační práci

Ing. Tomáše Kozáka

“Modelling of high-power impulse magnetron discharges for thin film deposition”

Předložená práce pana Ing. Tomáše Kozáka, doktoranda studijního programu Aplikované vědy a informatika studijního oboru Fyzika plazmatu a tenkých vrstev na fakultě aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni je věnována velmi aktuální problematice, studiu nového technologického procesu HiPIMS - vysokovýkonovému pulznímu magnetronovému naprašování. Tato technologie je výrazným rozšířením klasického magnetronového naprašování s řadou nových možností. Metodikou práce je počítačové modelování ve velmi těsné vazbě na experimentální výsledky. Téma je důležité z hlediska základního i aplikovaného výzkumu a praxe a zvolená metodika řešení je plně adekvátní pro zadaný úkol.

Cílem disertační práce bylo vybudovat komplexní model magnetronové deposice tenkých vrstev a s jeho pomocí diskutovat fyzikální procesy, které při vysokovýkonové pulzní deposici probíhají. Ihned v úvodu mého posudku mohu konstatovat, že dle mého mínění byl tento cíl v plném rozsahu splněn.

Předložená práce má klasickou strukturu disertačních prací: uvedení přehledu dosavadních znalostí jak z oblasti pulzní magnetronové deposice tak i technik počítačového modelování (kapitola 2), naformulování cílů práce (kapitola 3), popis vyvinutého nestacionárního modelu magnetronové deposice (kapitola 4), shrnutí dosažených výsledků a jejich diskuse (kapitola 5), závěr a přehled literatury (kapitoly 6 a 7). Lze konstatovat, že všechny uvedené oblasti disertační práce jsou vyvážené a velmi bohaté na materiál - např. přehled použité literatury obsahuje 109 citací včetně prací nejnovějších, dále 4 vlastní publikace uchazeče (resp. tři a jednu práci zaslanou do tisku) v kvalitních časopisech a 8 příspěvků autora na konferencích. Podobně bohaté jsou i další kapitoly disertační práce. Též po stránce formální je práce vypracována vzorně - je téměř bez překlepů a s vynikající grafickou úpravou.

Přes to, že práce se mi jako celek velmi líbila, mám k ní dvě otázky, resp. jednu otázku k vlastní práci a jednu otázku navíc do diskuse:

- Jak je v práci na str. 40 uvedeno, při formulování rovnic modelu byla využita drift-difúzní aproximace. Na našem pracovišti jsme vyvíjeli hybridní model interakce nízkoteplotního chemicky aktivního plazmatu s povrchy vnořených pevných látek (sond při sondové diagnostice plazmatu resp. substrátů v plazmatických technologiích) a v jeho spojitě části jsme též využívali drift-difúzní aproximaci. Při srovnání výsledků našeho modelování s experimentem jsme zjistili, že zatímco model byl velmi přesný v oblasti středních a vyšších tlaků, pod 100 Pa již začaly být pozorované určité odchylky a pod 30-50 Pa model přestal být téměř použitelný. Toto chování bylo pozorováno jak v plazmatu bez přítomnosti magnetického pole tak i s tímto polem. Chápu, že geometrie magnetronu se výrazně liší od námi používaných geometrií, přesto ale mám dotaz, zda v

oboru tlaků, kde byl model vyvinutý v disertační práci aplikován, je použití drift-difúzní aproximace oprávněné.

- Druhá otázka se přímo netýká metodiky použité v předložené práci, je určena pro obecnou diskusi.

Autor v úvodní partii práce (kapitola 2) uvádí přehled metodik modelování - od nejpřesnějších kinetických modelů přes fluidní modely až k modelům globálním s tím, že jím vyvinutý model patří do poslední kategorie. Chápu, že modely tohoto typu přinášejí určité výhody - na prvním místě bych uvedl vysokou efektivitu modelu, která do něj umožňuje zavést řadu procesů a mechanismů, které by u složitějších modelů vedly k neřešitelným obtížím. Toho též autor plně využil a do svého nestacionárního dvouzónového modelu zahrnul různé fyzikální procesy, jež mu umožnily získat velmi dobrou až výbornou shodu modelu s experimentem.

Můj dotaz se týká toho, zda omezení nutná v globálních modelech (rozčlenění spojité pracovní oblasti na jednotlivé zóny, dělení částic na pomalé a rychlé, ...) nevnášejí přece jen pozorovatelné nepřesnosti do získaných výsledků a zda použití modelů s vyšší vypovídací schopností (zde mám na mysli především kinetické modely) by tyto nepřesnosti neodstranilo. Je mi jasné, že současný stav používaného hardware a i software vybudování tak komplexního kinetického modelu zatím neumožňuje. Má otázka se proto týká toho, co si autor myslí o budoucím rozvoji modelování v jím studované oblasti, zda vývoj půjde spíše cestou dalšího zpřesňování globálních či fluidních modelů, nebo spíše cestou modelů čistě částicových či hybridních částicově-fluidních.

Závěrem posudku mohu konstatovat, že práce předložená panem Ing. Tomášem Kozákem řeší aktuální problém adekvátními metodami, má vynikající vědeckou úroveň a přináší řadu nových poznatků. Stanovené cíle práce splnila. Doktorand prokázal schopnost samostatné vědecké práce jak předloženou disertační prací tak i množstvím publikací v kvalitních časopisech a sbornících mezinárodních konferencí.

Předloženou disertační práci pana Ing. Tomáše Kozáka doporučuji k obhajobě a navrhuji v případě jejího úspěšného obhájení udělit autorovi akademicko-vědecký titul doktor.

Praha, 19. 1. 2013

Prof. RNDr. Rudolf Hrach, DrSc.

Matematicko-fyzikální fakulta

Univerzity Karlovy v Praze